

ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ ΚΑΙ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ: στον ιερό ναό της Παναγίας στην Έμπα 1747... ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ ΚΑΙ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ: Επιγραφή σε τοιχογραφίες της αγίας Προθέσεως στον ιερό ναό Αγίου Γεωργίου, Άρπερας στο Τερσεφάνου, που μας πληροφορεί ότι αυτές έγιναν από το Λαυρέντιο και τον Φιλάρετο τον πρώτο. 1780...ΠΡΟΣ ΧΕΙΡΟΣ ΕΜΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΜΥΡΙΑΝΘΕΩΣ ΚΑΙ ΘΥΤΟΥ ΤΕ ΚΥΡ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΜΟΝΗΣ... ΑΨΠ: (επιγραφή στην αγία τράπεζα της μονής Αγίου Ηρακλείδου). Η λέξη 'κυρ' (κυρίου) μπροστά από το όνομα του Λαυρέντιου ιερέως υποδηλώνει πως πρόκειται για σεβάσμιο ιερέα σε μεγάλη προφανώς ηλικία, αλλά ταυτόχρονα αυτό θα μπορούσε να δηλώνει και την ιδιότητα του ως μαΐστορα της αγιογραφικής τέχνης. Σ.ΠΕΡ.

Βιβλιογραφία:

Τσικνόπουλος, Ι.Π., *Ιστορία της εκκλησίας της Πάφου*, Λευκωσία 1971, σ. 291-292. Τσικνόπουλος, Ι.Π., *Ο άγιος Ηρακλείδιος και η ιερά αυτού μονή*, Λευκωσία 1993, σ. 50. ΜΚΕ 4 (1990) 47.

2. Μαθητής Νεκταρίου. Ο δεύτερος Λαυρέντιος, αναφέρεται χρονικά πολύ αργότερα από τον πρώτο. Εμφανίζεται ως ιεροδιάκονος από το 1774 έως και το 1781 και αναφέρεται το 1775 ως μαθητής του Νεκταρίου του πρωτοσυγκέλου. Η δράση του σημειώνεται κυρίως στην επαρχία Πάφου, όπου και εντοπίζονται και πάρα πολλά ανυπόγραφα έργα του, όπως εικόνες στην εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στη Λεμόνα Πάφου, εικόνα του Χριστού στον ιερό ναό Αγίου Γεωργίου στη Πεντάλια και πολλές άλλες. Είναι άγνωστο εάν παρέμεινε μέχρι το τέλος ιεροδιάκονος, καθώς δεν εντοπίζονται επιγραφές του που να τον παρουσιάζουν με άλλη ιερατική ιδιότητα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του, η έντονη σύνδεση της σάρκας των ρωθώνων με τον λοβό της μύτης.

1774... ΠΑΡΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΑΨΟΔ: σε εικόνα της Παναγίας οδηγήτριας από τον ναό της Μεταμορφώσεως στη Δρύμιο.

1775: Το 1775 συναντούμε την επιγραφή ... ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΠΡΩΤΟΣΥΓΓΕΛΛΟΥ ΑΨΟΕ ΧΥ σε θωράκιο στην παλαιά εκκλησία της Παναγίας της Ελεούσας στην Τριμίκληνη. Το θωράκιο ανήκει στη μονή του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στον Μέσα Ποταμό.

1778: Σε εικόνα του Ιησού Χριστού ο Σωτήρ του Κόσμου από τον ναό του Αγίου Θεοδώρου στρατηλάτη στη Λετύμψου, η επιγραφή αναφέρει ΕΓΕΙΝΕΝ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΙΚΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΘΕΟΜΗΤΟΡΟΣ ΕΝ ΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΥ ΑΡΓΥΡΟΥ ΑΨΟΗ (1778) ΧΕΙΡ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ.

Το ίδιο έτος ο Λαυρέντιος σε επιγραφή του στον ιερό ναό Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Ανώγυρα αναφέρει ΕΝ ΧΙΛΙΟΣΤΟ ΕΠΤΑΚΟΣΙΟΣΤΩ ΤΕ ΕΠΤΑΚΙΣ ΔΕΚΑ ΚΑΙ ΤΩ ΟΓΔΩ ΕΤΕΙ ΕΠ ΑΡΧΙΘΥΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΓΕΓΟΝΕ ΧΡΥΣΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΤΕ ΤΕΜΠΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΕΠΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΘΙΣΤΟΡΗΣΙΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΤΕ ΠΟΘΩ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΒΟΥΣΑ ΤΕΛΟΣ ΗΔΗ Ως ΚΑΘΟΡΑΤΑΙ ΠΑΡΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΑΜΑΘΟΥΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ.

1779 ΕΓΕΝΕΤΟ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΙΚΩΝ ΜΕ ΤΑΣ ΛΟΙΠΙΑΣ ΕΝ ΤΗ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΨΟΘ ΧΕΙΡ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ, αναφέρει η επιγραφή στην εικόνα του Χριστού από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Νικοξυλίτη στη Δρούσια.

1781: στον ναό της Παναγίας Χρυσογαλακτούσας στη Γαλαταριά σε εικόνα του Χριστού ο σωτήρ του κόσμου διαβάζουμε την επιγραφή ΕΓΕΙΝΕΝ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΙΚΩΝ ΜΕ ΤΑΣ ΛΟΙΠΙΑΣ... ΧΕΙΡ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΑΨΠΑ (1781) ΧΥ.

Το ίδιο έτος, σε εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας από τη μονή των Ιερέων η επιγραφή αναφέρει:... ΧΕΙΡ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΑΨΠΑ (1781). Σ.ΠΕΡ.

Βιβλιογραφία:

Τσικνόπουλος, Ι.Π., *Ιστορία της εκκλησίας της Πάφου*, Λευκωσία 1971, σ. 294. Γερασίμου, Κ., *Η Εκκλησία της Παναγίας εις την Τριμίκληνη, τέχνη-κειμήλια και η θανατογραφία εικόνα της*, Λάρνακα 1997, σ. 36.

3. Μαθητής Λεοντίου και του Ιωάννη Κορνάρου. Ο τρίτος Λαυρέντιος, φαίνεται να είναι αρχικά λαϊκός και αναφέρεται το 1780 ως μαθητής του Λεόντιου της μονής του Αγίου Ηρακλείδου. Η μαθητεία του στον Λεόντιο αναφέρεται και σε θωράκιο του ιερού ναού Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στη Δρομολαξιά. Το ενεπίγραφο θωράκιο αναφέρει: ΤΩ ΧΙΛΙΟΣΤΩ ΕΠΤΑΚΟΣΙΟΣΤΩ ΕΤΕΙ ΕΝΕΝΗΚΟΣΤΩ ΤΕΤΑΡΤΩ ΘΕΟΓΟΝΙΑ ΕΠΙ ΑΞΙΟΥ ΑΡΧΙΕΡΗΟΣ ΜΕΛΕΤΙΟΥ..... ΤΗΣ ΔΕ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κ' ΠΟΝΟΣ ΕΣΤΙ ΔΥΟΙΝ ΖΩΓΡΑΦΟΙΝ ΘΕΟΦΡΟΝΟΙΝ Κ' ΙΕΡΟΙΝ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ Ο ΜΕΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΙΟΥ ΜΟΝΗΣ ΛΕΟΝΤΙΟΣ ΗΛΙΚΗ ΣΕΒΑΣΜΙΟΣ Κ' ΠΥΛΙΤΗΣ, ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΔΕ Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΕΚ ΜΑΧΑΙΡΑΔΟΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗ ΜΕΝ ΗΛΙΚΗ ΝΕΟΣ, ΤΗ ΔΕ ΦΡΟΝΗΣΕΙ ΓΕΡΩΝ. (Ίσως να πρόκειται για τον Γερμανό, τον μετέπειτα ηγούμενο της μονής Μαχαιρά 1796-1827).

Ακολούθως τον συναντούμε ως σύγγελο και ιερομόναχο. Μεταξύ των ετών 1790 και 1791 έγινε ιερομόναχος.

Η αγιογραφική του δράση, συνεχίζεται και επί εποχής Ιωάννη Κορνάρου, κοντά στον οποίο φαίνεται ότι μαθητεύει εκ νέου την ιδιόμορφη αγιογραφική τέχνη του Κρητικού ζωγράφου. Η προ του Κορνάρου αγιογραφική του δράση ταυτίζεται πλήρως με την τέχνη της σχολής της μονής του Αγίου Ηρακλείδου. Η επαφή του όμως με τον Κορνάρο αλλάζει την τέχνη του σχεδόν ολοκληρωτικά. Λέμε σχεδόν ολοκληρωτικά, γιατί φαίνεται από τα έργα του ότι διατηρεί πάντοτε κάποια από τα αισθητικά και τεχνολογικά στοιχεία της τέχνης, με την οποία είχε την πρώτη και μακρόχρονη επαφή του. Το τελικό όμως αισθητικό αποτέλεσμα της δουλειάς του αποπνέει την ατμόσφαιρα και τη διάθεση της κορναρίζουσας τέχνης, παρά τα όποια κατάλοιπα της τέχνης της σχολής του Αγίου Ηρακλείδου, που γίνονται ολόένα και λιγότερο εμφανή όσο προχωρούσαν τα χρόνια.

1790: Τον Λαυρέντιο τον συναντούμε και σε επιγραφή που βρισκόταν στο τέμπλο κάτω από την εικόνα του Χριστού στον ιερό ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Μπυρσοκάλυπτο και μας πληροφορούσε για την εργασία του και συγκεκριμένα για το χρώμα του τέμπλου: ΑΨς (1790) ΧΥ. ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΧΕΙΡ. Στον ίδιο ναό σώζονται και δέκα μικρές εικόνες σειράς αποστολικού, των οποίων η ζωγραφική ποιότητα ταυτίζεται με την τέχνη του Λαυρεντίου.

Ανάλογη εργασία του Λαυρεντίου το 1791 γίνεται γνωστή και σε επιγραφή στο τέμπλο, κάτω από την εικόνα του Προδρόμου, στην εκκλησία της Παναγίας στην Κλήρου. Η επιγραφή αναφέρει ΧΕΙΡ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΨςΑ (1791) ΧΥ

Το 1795 υπογράφει ως ιερομόναχος σε εικόνα του αγίου Μηνά από την εκκλησία του Αγίου Αντωνίου στη Λευκωσία Το 1797 ο Λαυρέντιος υπογράφει ΛΑΥ-

ΡΕΝΤΙΟΥ ΣΥΓΓΕΛΛΟΥ ΧΕΙΡ/ ΑΨςΖ σε εικόνα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου σε ιερό ναό στον Αρακαπά.

Το 1809 υπογράφει τη μεγάλη εικόνα του Χριστού -ο Σωτήρ του κόσμου - που βρίσκεται στο εικονοστάσιο του ναού στο χωριό Λεμύθου. Η επιγραφή αναφέρει...ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ/ ΧΕΙΡ/ ΑΩΘ ΧΥ

Το 1814 ο ζωγράφος Λαυρέντιος υπογράφει μεγάλη εικόνα του έφιππου αγίου Δημητρίου με τον ληστή σε ναό στη Συκόπετρα. Η επιγραφή που βρίσκεται εντός ανοικτού ειλπηταρίου αναφέρει: ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΧΕΙΡ ΑΩΙΔ ΧΥ. Σ.ΠΕΡ.

Βιβλιογραφία:

Σπυριδάκης, Κ., «Κύπριοι αγιογράφοι (ιερογράφοι) του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνας», στο *Αναμνηστικός τόμος επί τη 50ετηρίδι του περιοδικού «Απόστολος Βαρνάβας»*, Λευκωσία 1975, σ. 245-263. Γερασίμου, Κ., «Ανασύροντας από την αφάνεια τους ταπεινούς αγιογράφους των εκκλησιών της Μητροπόλεως Μόρφου», στον τόμο *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου 2000 χρόνια Τέχνης και Αγιότητος*, Λευκωσία 2000.

Λαυρέντιος ιερομόναχος εκ Θεσσαλονίκης.

Ο Θεσσαλός ιερομόναχος Λαυρέντιος φέρεται να ακμάζει από τις αρχές ως και το 3^ο τέταρτο περίπου του 18^{ου} αι.: φαίνεται να τον γοητεύει ιδιαίτερα το μουσικό έργο του Γερμανού Νέων Πατρών, καθώς η μουσική δραστηριότητά του παρέμεινε κυρίως γνωστή μέσω μιας καλλωπιστικής παρέμβασής του πάνω σε γνωστή σύνθεση του Γερμανού Νέων Πατρών, στη μελοποιημένη στον πλάγιο του πρώτου ήχο μεγάλη δοξολογία (βλ. αντίστοιχα: Κουτλουμουσιού 446, φφ. 133v-136r [: Κυρ Γερμανού αρχιερέως Νέων Πατρών, εκκαλωπίσθη παρά Λαυρεντίου ιερομονάχου· ήχος πλ. α' Δόξα σοι τω δείξαντι το φως]. Δοχειαρίου 332, φφ. 141v-144r [: Του Νέων Πατρών, καλλωπισθείσα υπό Λαυρεντίου ιερομονάχου και ημετέρου διδασκάλου· ήχος πλ. α' Δόξα σοι τω δείξαντι το φως])· η ίδια καλλωπισμένη εκδοχή αυτής της σύνθεσης διαδόθηκε ευρύτερα στον Άγιον Όρος [βλ. για παράδειγμα: Εθνική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας Ο 117 (Αναστασιματάριο νέου Χρυσάφη-Ανθολογία των ετών 1729 και 1731, χφ. Γερμανού ιερομονάχου του εκ της μονής Αγ. Τριάδος Ολύμπου), φφ. 215v-218r. Παντελεήμονος 969 (Ανθολογία του 1^{ου} μισού του 18^{ου} αι.), φ. 109r κ.ε. Κουτλουμουσιού 460 (Ανθολογία του 1^{ου} μισού του 18^{ου} αι.), φ. 76v κ.ε. Σινά 1270 (Ανθολογία του

1^{ου} μισού του 18^{ου} αι.), φφ. 39r-41v. Κωνσταμονίου 95 (Ανθολογία των μέσων του 18^{ου} αι.), φ. 337r κ.ε. (ελληνική η ανθολόγηση). ΡΑΙΚ 52 (Αναστασιματάριο νέου Χρυσάφη-Ανθολογία των μέσων του 18^{ου} αι.), φ. 225r κ.ε. Σταυρονικήτα 234 (Ανθολογία του 2^{ου} μισού του 18^{ου} αι.), φφ. 217v-220v. ΕΒΕ 2301 (Ανθολογία του έτους 1809, χφ. ιεροδιακόνου Γρηγορίου εκ Φουρνά), σσ. 175-182], όπου και ο εν λόγω Λαυρέντιος δραστηριοποιήθηκε τόσο διδασκαλικά όσο και κωδικογραφικά· σχετικά με τις δύο τελευταίες ιδιότητες του σημειώνονται τα εξής:

Ο Λαυρέντιος μαρτυρείται ως δάσκαλος του Θεοκλήτου μοναχού εκ Γάνου, σε αυτομαρτυρία του τελευταίου, καταχωρισμένη στον κώδικα Δοχειαρίου 332 (βλ. την παραπάνω διατύπωση της αρκτικής αναγραφής της καλλωπισμένης από τον Λαυρέντιο δοξολογίας του Γερμανού· η ίδια μαρτυρία επαναλαμβάνεται πανομοιότυπα και στον (από άδηλο κωδικογράφο γραμμένο) κώδικα Σινά 1270 (Ανθολογία του 1^{ου} μισού του 18^{ου} αι.), φφ. 39r-41v [: Έτερη, κυρ Γερμανού αρχιερέως Νέων Πατρών, εκαλλωπίσθη παρά Λαυρεντίου ιερομονάχου και ημετέρου διδασκάλου· ήχος πλ. α' Δόξα σοι τω δείξαντι το φως]). Η συγκεκριμένη σχέση μεταξύ Λαυρεντίου και Θεοκλήτου επαληθεύεται επιπροσθέτως και από την περαιτέρω αναφορά (τόσο στο ίδιο χειρόγραφο, Δοχειαρίου 332, όσο και στους επίσης αυτόγραφους του Θεοκλήτου κώδικες Κουτλουμουσίου 446 και Ιβήρων 983) στον δάσκαλο του Λαυρεντίου, τον ιερομόναχο Κάλλιστο, τον οποίο ο Θεοκλήτος περιγράφει πάντοτε ως «διδάσκαλο του διδασκάλου του»· ο Θεοκλήτος ανθολογεί, συγκεκριμένα, δύο συνθέσεις του εν λόγω Καλλίστου, ένα χερουβικό της θείας Λειτουργίας των Προηγιασμένων [βλ. στον κώδικα Δοχειαρίου 332, φφ. 279v-280r (: Καλλίστου ιερομονάχου και διδασκάλου του διδασκάλου μου· ήχος πλ. δ' *Νυν αι δυνάμεις*) και στον κώδικα Κουτλουμουσίου 446, φ. 268r-v (: Κυρ Καλλίστου ιερομονάχου και διδασκάλου του διδασκάλου μου· ήχος πλ. δ' *Νυν αι δυνάμεις*)· η ίδια σύνθεση περιέχεται και στον κώδικα Σινά 1270, φ. 115r-v (: Έτερον, κυρ Καλλίστου ιερομονάχου και ημετέρου διδασκάλου· ήχος πλ. δ' *Νυν αι δυνάμεις*), μ' αυτήν όμως τη μαρτυρία ο άδηλος γραφέας του τελευταίου χειρογράφου φέρεται

ταυτόχρονα -και μάλλον άστοχα- ως μαθητής και του Λαυρεντίου και του Καλλίστου] και ένα μάθημα στην εορτή της Πεντηκοστής [βλ. αντίστοιχα στον κώδικα Ιβήρων 983, φ. 606r κ.ε. (: Της Πεντηκοστής, κυρ Καλλίστου ιερομονάχου και διδασκάλου του διδασκάλου μου· ήχος πλ. δ' *Έθνη κροτήσατε*) και στον κώδικα Κουτλουμουσίου 446, φ. 483v κ.ε. (: ... Καλλίστου ιερομονάχου

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, έργο Λαυρεντίου (1797), ναός Παναγίας Αρακαπά (Κύπρος)

και διδασκάλου του διδασκάλου μου ...], ενώ επίσης καλλωπίζει και εξηγεί και ένα χερουβικό του ίδιου [βλ. στον κώδικα Κουτλουμουσίου 446, φ. 192r κ.ε. (: Κυρ Καλλίστου ιερομονάχου του Προύσαλη, καλλωπισθέν και εξηγηθέν παρ' εμού Θεοκλήτου του μοναχού· ήχος α' *Οι τα χερουβίμ*)· για τη γενικότερη (κωδικογραφική, συνθετική, διδακτική) δραστηριότητα του εν λόγω Καλλίστου βλ. Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμής, *Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, σ. 306-307, και *Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής 1453-1820*, σ. 41 και 92 (υποσημ. 180). Κ.Χ. Καραγκούνης, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των Χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, σ. 429-433, και *Παραλείπόμενα περί του Χερουβικού Ύμνου*, Βόλος 2005, σ. 123]. Από τα προς το παρόν γνωστά αυτόγραφα του Λαυρεντίου μνημονεύω πρωτίτως τον κώδικα Ξπροποτάμου 380 (Παπαδική του έτους 1759 [αναλυτική περιγραφή του χειρογράφου βλ. στον κατάλογο Γρ. Θ. Στάθης, *Τα χειρόγραφα*

βυζαντινής μουσικής. Άγιον Όρος, τ. Α', σ. 272-282]), που υπογράφεται στο φ. 705v με τον ακόλουθο κολοφώνα (μεταφέρεται εδώ ορθογραφημένος): «Ετελειώθη το παρόν μουσουργικόν βιβλίον, χιλίους επακοσίους πεντήκοντα πέντε, ημέρα δε Σαββάτου, 8 Σεπτεμβρίου, έδωσε τέλος η γραμμή, η πένα του χαρτίου, με πόνον, μόχθον περισσόν, εμού του αριτήρου, Λαυρεντίου ιερομονάχου τε εκ της Θεσσαλονίκης· όθεν εσύ, ω φοιτητά και γνώστα του βιβλίου, μνημόνευέ μου συνεχώς, εμού του τρισαθλίου, μνημόνευέ μου το λοιπόν του μουσουργικογράφου, δεήθητε ουν του Θεού και της Υπεραγίας, να τύχωμεν αμφοτέροι της άνω βασιλείας· ώσπερ ξένοι χαίροντες (sic) ιδείν πατρίδα και οι θα<λα>πτεύοντες ιδείν λιμένα, ούτε και ο βιβλιογραφεύς ιδείν βιβλίου τέλος· η μεν χειρ η γράψασα σήπεται τάφω, η δε γραμμή μένει μέχρι τερμάτων· Θεού το δώρον και Λαυρεντίου πόνος». Αυτόγραφο του ίδιου Λαυρεντίου πρέπει, κατά πάσα πιθανότητα, να είναι και ο κώδικας Αγίου Παύλου 11 (Δοξαστάριο Γερμανού Νέων Πατρών του έτους 1712 [περιγραφή του χειρογράφου βλ. στον κατάλογο Γρ. Θ. Στάθης, *Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής. Άγιον Όρος, τ. Γ'*, σ. 15-16]), που υπογράφεται στη σ. 430 με τον εξής κολοφώνα (μεταφέρεται εδώ ορθογραφημένος): «Το παρόν βιβλιαρίδιον εγράφη δια χειρός εμού του ευτελούς Λαυρεντίου ιεροδιακόνου, μαθητού κυρίου Καλλίστου ιερομονάχου του μουσικού, εν έτει αψιβ', εν μηνί Δεκεμβρίου κθ'. Οι μελωδούντες εύεσθαι υπέρ ημών δια τον Κύριον· η μνεία του δασκάλου του, Καλλίστου ιερομονάχου, δεν αφήνει -μάλλον- περιθώρια αμφιβολίας· έντονα προβληματίζει, μόνον, η μεγάλη χρονική απόκλιση μεταξύ εκατέρων των κωδίκων, αλλά -σε συνδυασμό και με τον αυτοχαρακτηρισμό του Λαυρεντίου ως ιεροδιακόνου- θα πρέπει ενδεχομένως να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για κάποιο από τα πρώτα μουσικά πονήματά του [σημειωτέον ότι ο Γρ. Θ. Στάθης, ό.π., σ. 17, εικάζει ότι αυτόγραφο του ίδιου Λαυρεντίου αποτελεί και ο κώδικας Αγίου Παύλου 13 (Ειρμολόγιο Μπαλάση ιερέα και Γερμανού Νέων Πατρών του 1^{ου} μισού του 18^{ου} αι.)].

Α.ΧΑΛ.

Βιβλιογραφία:

Χαλδαιάκης, Αχιλλεύς Γ., «Το "εν ταις αγρυπνίαις" ψαλλόμενο Μακάριος ανήρ του Γερμανού Νέων

Πατρών», στον τόμο *Η Υπάτη στην εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελλαδικό μοναχισμό*, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, (2009), Αθήνα 2011, σσ. 620-623.

Λαχίς. Σπουδαία πόλη της νοτιού Παλαιστίνης.

Η πόλη εντοπίζεται στο σύγχρονο Tell ed-Duweir περί τα 50 χμ. νοτιοδυτικά των Ιεροσολύμων και 24 χμ. δυτικά της Χεβρώνας, ανήκουσα στη φυλή Ιούδα. Η ονομασία 'Lakisha' απαντά σε επιστολές της Τελ Αμάρνα που σχετίζονται με τη σύγκρουση των ηγεμόνων της πόλης με τους Χαβιρού. Αναγράφεται δε και 'Λακή' (Ισο 15:39). Το κείμενο της ΠΔ αναφέρει ότι στην πόλη κατοικούσαν Χανααίοι και κατελήφθη από τον Ιησού του Ναυή (Ισο 10:3 κ.ε., 12:11). Κατά τη διάρκεια του διηρημένου Βασιλείου ο Ροβοάμ οχύρωσε την πόλη (2 Παρ 11:9). Στην κατέληξε από τα θανάσιμα πλήγματα των δολοφόνων του ο Αμασίας (4 Βασ 14:19). Περί το 702 π.Χ. την πολιορκήσε ο Ασούριος βασιλέας Σενναχερίβ (4 Βασ 18:13) και από εκεί έστειλε τους αγγελιοφόρους του στα Ιεροσόλυμα απαιτώντας την παράδοσή τους (4 Βασ 18:17). Η Λαχίς κατελήφθη από τον Ναβουχοδονόσορα περί το 589-588 π.Χ. Μετά το τέλος της βαβυλωνίας αιχμαλωσίας, κατοικήθηκε εκ νέου από Ιουδαίους.

Η πρώτη οργανωμένη αρχαιολογική ανασκαφή στο Tell ed-Duweir πραγματοποιήθηκε από το Welcome-Marston Expedition μεταξύ των ετών 1932-1938 υπό τη διεύθυνση του J. Starkey. Αργότερα, τις περιόδους 1966 και 1968, την τοποθεσία ανέσκαψε ο Y. Aharoni. Από το 1973 έως το 1987 πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες ανασκαφές από τον D. Ussishkin.

Τα αρχαιότερα στρώματα που αποκαλύφθηκαν χρονολογούνται στη νεολιθική και τη χαλκολιθική εποχή. Ακολουθεί το στρώμα που ανήκει στη μέση εποχή του χαλκού ΙΙ, κατά την οποία η πόλη ήταν οχυρωμένη και η ανακάλυψη τμημάτων ανακτόρου δηλώνει την ύπαρξη τοπικού ηγεμόνα. Όπως προκύπτει από την αρχαιολογική έρευνα, η πόλη καταστρέφεται περί το 1500 π.Χ. Σημεία κατοίκησης εμφανίζονται πάλι κατά την ύστερη εποχή του χαλκού, κατά την οποία η Λαχίς αναπτύσσεται σε έκταση, χωρίς να εντοπιστούν οχυρωματικά ή άλλες αμυντικές κατασκευές. Εξαιρετικής σημασίας είναι η ανακάλυψη ναού στην τάφρο της πόλης με πληθώρα αρχαιολογικών ευρημάτων, που συνέβαλαν